

25.54x17.72	1	12	עמוד	הארץ - כותרת	11/06/2024	90525571-4
מכללת הדסה - 82040						

כשהפרוגרסיבי דומה לפשיסטי

איציק אלפסי

ימים אלה יצאה בעברית מהדורה חדשה של ספרו הקלאסי של הפסיכואנליטיקאי היהודי-גרמני אריך פרום, "מנוס מחופש". בספר, שפורסם לראשונה ב-1941, מנתח פרום את המניעים הפסיכולוגיים לעליית המשטרים הפשיסטיים באירופה במחצית הראשונה של המאה ה-20. טענתו המרכזית היא, שהסיבה לעליית הפשיזם באותם ימים נעוצה במה שהוא מכנה "משבר החופש בעידן המודרני". פרום מסביר, שהאדם הצליח להשיג משהו שנלחם עליו במשך מאות שנים: השתחררות מכבלי הסמכויות הממוסדות, ובראשן הדת והשלטון המלוכני. אולם, כמו שקורה פעמים רבות גם ברמה האינדיווידואלית, דווקא כשאדם משיג את מה שערג אליו כל חייו, הוא מגלה שצרותיו רק מתחילות. הסיבה לכך, אליבא דפרו, היא שהשלטון המכבלי הסמכויות המסורתיות הביא עמו אמונה חופש, אבל גם מידה רבה של ניכור ובדידות.

אכן, הסמכויות הממוסדות המסורתיות הגבילו את חירותו של האדם הפרטי והצרו מאוד את יכולתו להביא לידי ביטוי את הפוטנציאל הטמון בו ואת ייחודיותו, אך בתמורה הם סיפקו צרכים פסיכולוגיים חיוניים: תחושת שייכות, זהות ומשמעות. לאחר שהתפוררו מסגרות אלו, נותר האדם בודד ומבולבל מול מציאות החיים, שהיא במהותה רוויית חוסר פשו, מקריות ואקראיות. משכך, חיפש הוא למסור בחזרה את מתת החופש שהעניקו לו בייסורים רבים הדורות שקדמו לו.

המשטרים הפשיסטיים והמנהיגים הסמכותניים בראשם הציעו לאזרחי מדינותיהם מנגנון של מנוס מהחופש, כפי שהגדיר זאת פרום. האידיאולוגיה ושיטת המשטר הפשיסטיים הגדירו בעבורם את העולם במונחים פשוטים של טוב ורע, שחור ולב, בן, נאמנים ובוגדים, וסייעו להם למצוא שוב היגיון ופשר במציאות חיייהם הכאוטית.

83 שנים מאז שפורסם לראשונה, הבעיה שעליה הצביע פרום ב"מנוס מחופש" רלוונטית

מתמיד. במחקר שערכתי באחרונה בקרב סטודנטים טיים בארה"ב (שנמצא לפני הערכת עמיתים), בחנתי את הקשר בין תפישת העולם הפרוגרסיבית לעמדות כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני ומתקפת ה-7 באוקטובר, ואת התפקיד שממלאים משטרים פשיסטיים בקשר הזה. השתתפו בו 1,038 סטודנטים המגדירים עצמם כבעלי עמדה פוליטית ליברלית, הלומדים במוסדות אקדמיים שונים בארה"ב.

אחד המשתתפים שבחנתי במחקר נקרא Self-mastery, והוא מתייחס למידה שבה אנשים תורמים את אירועי חייהם כנתונים לשליטתם (ולא חשיבים חסרי אונים או נתונים לחסדי כוחות חיצוניים). תכונה פסיכולוגית זו נחשבת למשאב משמעותי בהתמודדות יעילה עם אתגרי החיים. אנשים עם תחושת שליטה נמוכה לרוב תופשים את חייהם כנשלטים על ידי גורל או נסיבות חיצוניות. זה שעלול להוביל לתחושות של חוסר אונים, המגבירות את הפגיעות ללחץ ומפחיתות את היעילות של אסטרטגיות התמודדות פסיכולוגיות.

את המשתנה של תחושת שליטה בחיים מדדתי באמצעות שאלון שפותח על ידי הפסיכולוגים לאונרד פרלין וכרמי שומר מהמכון הלאומי לבטיחות ריאות הנפש בארה"ב. המשבים מתבקשים לדרג את מידת הסכמתם עם היגדים כמו: "יש לי שליטה מועטה על דברים שקורים לי", או "יש מעט מדי שאני יכול לעשות כדי לשנות רבים מהדברים שחשובים לי בחיים".

המחקר מצא, כי סטודנטים החשים רמה נמוכה של שליטה בחייהם נטו יותר לתפישות עור לם פרוגרסיביות, ולראייה של מתקפת חמאס ב-7 באוקטובר כמעשה לגיטימי של התנגדות.

מעניין לציין, שאתם משתנים שחזו מתן לגיטימציה למתקפת ה-7 באוקטובר, ניבאו גם אמונה בתיאוריות קונספירציה במחקר שערכתי במהלך תקופת הקורונה. הצורך להיאחזו ברעיון, מרפרך ככל שיהיה, שמסביר בצורה פשוטה וברורה מציאות שנתפסת כחסרת פשר, משותף לשני

המקרים. אלא שאם בתקופת הקורונה כולנו חווינו מציאות של חוסר ודאות שגרמה לנו לחפש הסבר כלשהו — אם במדע ואם בתיאוריות שמתחנות למדע — כיצד ניתן להבין את הצעירים שנמשכים לרעיונות פשטיים שמציירים טרוריסטים שטבחו בנשים וילדים כלוחמי חופש?

כאן אפשר לחזור לפרום ולתובנותיו על מושג החופש. אחד הממצאים המרתקים במחקר שלי היה קשר סטטיסטי חזק ויוצא דופן בין תחושת שליטה בחיים לבין תחושת משמעות. וזה מתקשר להבחנה של פרום בין שני סוגי חופש: "חופש שלילי" (חרש ממשלה), ו"חופש חיובי" (חופש לשם משהו). חופש שלילי מתאר העדר מגבלות אך ללא כיוון או משמעות, ואילו חופש חיובי כולל גם תחושת משמעות ומטרה בחיים. כאשר החופש נעדר תחושת משמעות, הוא משאיר את האדם בודד ומבולבל, ללא אוריינטציה ברורה בחיים. ומכאן קצרה הדרך לאימוץ ייצוגים פשטיים של המציאות.

לפי מחקר, סטודנטים שחשו שיש להם מעט שליטה בחייהם נטו יותר לפרוגרסיביות ולראייה של מתקפת ה-7 באוקטובר כהתנגדות לגיטימית

הדמוקרטיה הליברלית המערבית אכן הביאה ברכה גדולה לאדם המודרני. היא מייצרת בעבורו את התנאים למימוש עצמי וביטוי הייחודיות הטמונה בו. אולם היא לא מצליחה להעניק לו תחושה של זהות, שייכות ומשמעות — צרכים פסיכולוגיים לא פחות חשובים מאלו שהיא מעניקה לו.

אינני בא לטעון כי המופעים הקיצוניים של האידיאולוגיה הפרוגרסיבית דומים לאידיאולוגיה הפשיסטית. להיפך, במהותה האידיאולוגיה הליברלית-פרוגרסיבית שואפת לניתוק של הפרט מכל מסגרת שיכולה להגביל את ביטוי העצמי, בעוד ו הפשיסטית ששואפת להכפיף

את הפרט לקולקטיב, עד כדי מחיקה מוחלטת של זהותו האינדיבידואלית. אבל מבחינה פסיכולוגית יש משהו משותף בין שני הקצוות: שתי האידיאולוגיות מציגות מציאות דיכוטומית, שיש בה מעט מאוד מקום למורכבות (ע"ע תרבות הביטול).

תימוכין אמפיריים לכך ניתן למצוא גם במחקרי החדש בקרב הסטודנטים בארה"ב, וגם במחקר שערכתי בישראל, שבו נמצא קשר בין תפישות שמאל קיצונית ואידיאולוגיה פרוגרסיבית (במקרה של ארה"ב), ובין משתנים הקשורים בנוקשות קוגניטיבית — חשיבה דיכוטומית ודוגמטיות. כאשר מנסים להבין כיצד מגיעים ממאבק למערכות מוגנים בקמפוס לאוכלוסיות מיעוט, כדי שלא ייחשפו אפילו למיקרו-אגרסיביות, למורעו אלים ובריוני של אנטישמיות כמו שראינו בחודשים האחרונים בקמפוסים האמריקאיים, אין די בטיעונים לוגיים, כי לוגיקה קשה למצוא כאן. תופעות מהסוג הזה נעוצות לרוב במניעים פסיכולוגיים. ומה שפרום מציע זה לחפש מתחת לפני הים, במקום שהוא הרבה פעמים הנקודה עיוורת של הדמוקרטיה הליברלית המערבית: הצורך בשייכות ובתחושת משמעות.

כאשר צעירים בארה"ב לומדים מגיל צעיר שהתרבות והערכים שהם גדלו עליהם הם דכאניים, פוגעניים ומחלישים, שאבותיהם ואבות אבותיהם הם קולוניאליסטיים וגוולי אדמות, ושהם עצמם "לבנים פריויליגים" שכמעט וצריכים להתנצל על עצם קיומם, הדרך למשבר זהות חריף סלולה. וכמו שקורה בגיל ההתבגרות, צעירים במשבר זהות הם אלו שהכי קל לגייס לתמיכה ברעיונות ובתנועות קיצוניות. כי הדברים שהם הכי וקוקים להם זה איזושהו רעיון פשוט שיעשה להם סדר במציאות הפנימית המבולבלת שאותה הם חווים, ולהרגיש חלק משהו. את זה תנועת ה-Woke יודעת לספק מצויין, וזהו סוד כוחה.

ד"ר אלפסי הוא פסיכולוג חברתי, מרצה בכיר בחוג למדעי ההתנהגות במכללת האקדמית הדסה

